

**АКМЕОЛОГИК ЁНДАШУВ – ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ЎҚИТУВЧИСИ
ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМИНИНГ МЕТОДОЛОГИК ТАМОЙИЛИ**

Утепбергенов Амангелди Кутлимурадович,
Нукус давлат университети, Ўзбекистон

Аннотация. Мақолада жисмоний тарбия ўқитувчисининг акмеологик ёндашув асосида касбий маҳоратини такомиллаштириши муаммоси, акмеология назарияси ҳодисалари ва методологик асослари муҳокама қилинади. Жисмоний тарбия ўқитувчисининг акмеологик даражага етишида бир қатор омиллар муҳим: профессионализм ва ижодий ўзини ўзи англаш йўллари; ўз-ўзини такомиллаштириши усуллари; педагогик юксакликка эришиши йўллари қабилар.

Калит сўзлар: акмеология, жисмоний тарбия фани ўқитувчиси, професонализм.

**АКМЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД - МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ
ПРИНЦИП ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ
ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ**

Утепбергенов Амангельди Кутлимурадович,
Нукусский государственный университет, Узбекистан

Аннотация. В статье рассматривается проблема повышения профессионального мастерства учителя физической культуры на основе акмеологического подхода, явлений и методологических основ теории акмеологии. Для достижения учителем физической культуры акмеологического уровня важен ряд факторов: профессионализм и способы творческой самореализации; методы самосовершенствования; как пути достижения педагогического мастерства.

Ключевые слова: акмеология, учитель физической культуры, профессионализм.

**ACMEOLOGICAL APPROACH - THE METHODOLOGICAL PRINCIPLE
OF PEDAGOGICAL TRAINING OF A TEACHER OF PHYSICAL CULTURE**

Utepberganov Amangeldi Kutlimuradovich,
Nukus State University, Uzbekistan

Annotation. The article deals with the problem of improving the professional skills of a teacher of physical culture on the basis of the acmeological approach, phenomena and methodological foundations of the theory of acmeology. To achieve an acmeological level by a physical education teacher, a number of factors are important: professionalism and ways of creative self-realization; methods of self-improvement; as a way to achieve pedagogical excellence.

Key words: acmeology, physical education teacher, professionalism.

Ҳозирги вақтда инсоний фанлар тизимида янги фанлараро билим соҳаси - акмеология (қадимги юнонча «акме» дан - энг юқори нуқта, учи, гуллаб-яшнаши, этуклиги, энг яхши вақт) фаол ривожланмоқда. Унинг асосий муаммолари: етук шахснинг ривожланиши ва ўз-ўзини ривожлантириши қонуниятлари; ижодий салоҳиятни ўз-ўзини рўёбга чиқариши ва келгуси ижодий фаолиятга тайёргарликни ривожлантириши; касбий маҳорат чўққиларига эришишга ёрдам берадиган ва тўсқинлик қилувчи субъектив ва объектив омиллар; ўз-ўзини тарбиялаш, ўз-ўзини ташкил этиши ва ўзини ўзи бошқариши; касб, жамият, фан, маданият ривожининг янги талаблари таъсирида ўз ҳаракат ва ҳаракатларини ўз-ўзини такомиллаштириши, ўз-ўзини тузатиши ва ўзини ўзи қайта ташкил этиши; ўз қобилиятлари ва имкониятларини, ўз фаолиятининг афзалликлари ва камчиликларини билиши.

Жисмоний тарбия ўқитувчисини касбий тайёрлаш тизимини такомиллаштириши босқичида акмеология муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, ўқитувчининг касбий ривожланишини белгилувчи шарт-шароитлар ва омилларни аниқлаш бу жараёни

мақсадли ва самарали бошқариш имконини беради.

Замонавий шароитда касбий тайёргарлик даражасини ошириш муаммоларини ҳал қилишда мутахассиснинг интеллектуал, ахлоқий, маданий ривожланиши, касбий ўсиши ва ижодий мустақиллигига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу вазифаларни амалга оширишда инсоний фанлар тизимидаги янги фанлараро билим соҳаси - акмеология етакчи рол ўйнайди. Акмеология етук шахснинг ривожланиши ва ўз-ўзини ривожлантириш қонуниятлари, келажакдаги касбий фаолиятга ижодий тайёрликни ривожлантириш, мутахассисларнинг касбий тайёргарлиги самарадорлигини оширишнинг илмий ва услубий асосларини ишлаб чиқиш; уларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантириш, бутун жамиятни ва унинг алоҳида соҳаларини ислоҳ қилиш шароитида мураккаб хилма-хил муаммоларни ҳал қилишга психологик тайёрликни шакллантириш қабиларни ўз ичига олади.

Акмеологиянинг асосий тоифалари «профессионаллик» ва «компетентлик»дир.

Профессионаллик - бу касбий муҳим ёки шахсий-ишбилармонлик фазилатларининг юқори даражасини, ижодкорликни, даъволарнинг етарли даражасини, мотивацион соҳани ва касбий ривожланишга қаратилган қиймат йўналишларини акс эттирувчи меҳнат субъектининг сифат тавсифи. Акмеология касбий фаолиятнинг қиёсий тадқиқотларини олиб боради, фаолият жараёнини кўп сонли репродуктив ва ижодий вазифаларнинг эчими (интуитив, онгли, ўта онгли) деб ҳисоблайди.

Акмеология «фаолият даражаси», «фаолиятнинг энг юқори нукталари», «шартлар», «ишлаб чиқариш фаолиятининг омиллари ва рағбатлантиришлари» каби тушунчалар қамраб олади.

Жисмоний тарбия ўқитувчиси фаолиятида бошқалардан фарқли ўлароқ, нутқ хатти-ҳаракатларининг оғзаки ва оғзаки бўлмаган воситаларининг нисбати муҳим аҳамиятга эга. Бу таълим ва тарбия фаолиятининг оғзаки тушунтириш учун ажратилган вақтнинг йўқлиги, сўзнинг восита нутқини мувофиқлаштириш билан боғлиқлиги, ўқув ва ўқув муассасаларининг акустик хусусиятлари билан боғлиқ. Бу хусусиятлар жисмоний тарбия соҳасидаги мутахассиснинг аниқ касбий ва нутқий тайёргарлигини талаб қилади. Шунинг учун жисмоний тарбия фани ўқитувчиларининг касбий нутқий хулқ-атвори кўникмаларини шакллантиришда таълим ва тарбия фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш керак. Бу хусусиятлар нутқий вазиятларни тавсифлаш имкониятини, жисмоний маданият фаолиятининг нутқ ҳаракатларининг турларини, қўлланиладиган нутқ хатти-ҳаракатлари воситаларининг нисбатини белгилайди.

Жисмоний тарбия фани ўқитувчиси фаолиятининг ўзига хослиги шундаки, у ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялаш жараёнида нафақат таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи, балки соғломлаштирувчи вазифани ҳам ҳал қилади. Ушбу муаммоларни ҳал қилишда улардан бирининг бошқалар ҳисобига устун бўлишига йўл қўймаслик керак. Баъзида спортга йўналтирилган ўқитувчилар ўқувчиларнинг жисмоний ривожланишига эътибор беришади, таълим ва умумий таълим жиҳатларини унутишади. Буларнинг барчаси жисмоний тарбия ва спорт соҳасида мутахассислар тайёрлаш борасида мақсадли ва серқирра ишларни амалга ошириш зарурлигини кўрсатади. Жисмоний тарбия фани бўйича мутахассис нафақат ёш авлоднинг жисмоний ва маънавий саломатлигини шакллантириш билан боғлиқ масъулияти касбий фаолият асосларини билишни, балки педагогик жараёнга алоҳида муносабатда бўлишни ҳам талаб қилади. Жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланувчиларнинг қувончи, ҳиссий қониқиши билан ифодаланган ижобий ҳис-туйғулар бирга бўлиши керак.

Акмеологик ёндашув олий таълимда педагогик йўналишни назарда тутаяди, бу жисмоний тарбия ўқитувчиси шахсиятининг ажралмас хусусиятларидан бири ва унинг касбий ривожланиши (ўз-ўзини ривожлантириш) объекти ҳисобланади. Педагогик йўналиш жисмоний тарбия ўқитувчисининг бутун касбий ҳаётида ва индивидуал педагогик вазиятларда намоён бўлади, унинг идроки ва хатти-ҳаракати мантиқини, ўқитувчининг бутун қиёфасини белгилайди.

Ҳар қандай касбий фаолият ўз тузилишига эга. Ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакалари тизимини шакллантиришга қаратилган ўқитувчининг педагогик фаолияти қуйидаги таркибий элементларни ўз ичига олади: 1) режалаштириш; 2) ўқув ва когнитив фаолиятни ташкил этиш; 3) ахборотни тақдим этиш; 4) кўникма ва малакаларни шакллантириш; 5) билим, кўникма ва малакаларни тизимлаштириш ва умумлаштириш; 6) ўқув фаолияти жараёнида ўқувчи шахсини рағбатлантириш ва кўллаб-қувватлаш; 7) педагогик диагностика; 8) ўқув жараёнининг боришини кузатиш, таълим мазмунини ўзлаштирилишини текшириш ва баҳолаш; 9) ўқув жараёнини мослаштириш; 10) ўқув фаолияти ва уларнинг натижаларини таҳлил қилиш. Ушбу элементларнинг ҳар бири фаолият учун зарур ва барчаси бир-бирига боғланган.

Жисмоний тарбия фани ўқитувчисининг акмеологик даражаси мактаб таълимининг самардорлигида кўринади. Мактабда жисмоний тарбиянинг бир қатор вазифалари бўлиб, улар: 1) мактаб ўқувчиларининг тўғри жисмоний ривожланишига кўмаклашиш, уларни ноқулай экологик шароитларга мослаштириш, соғлиғини мустаҳкамлаш; шахсий гигиена қоидаларини ўргатиш;

2) асосий ҳаракат турларини ўргатиш ва жисмоний маданият соҳасидаги билимлар асосида ҳаракат қобилиятлари ва кўникмаларини шакллантириш;

3) ҳар бир ёш гуруҳи учун мумкин бўлган жисмоний (ҳаракат) сифатларнинг ривожланиш даражасига эришиш;

4) тизимли жисмоний тарбия зарурлигини ўқувчи онгига сингдириш ва уларни спортга қизиқтириш.

Бу вазифалар мактабда жисмоний тарбиянинг умумий йўналишини акс эттиради.

Жисмоний тарбия ўқитувчиси қуйидагиларни билиши керак: жисмоний тарбиянинг умумий ва хусусий мақсадларини белгилаш; ҳар бир жисмоний тарбия дарсининг мақсад ва вазифаларини аниқлаш; таълим ва тарбиянинг замонавий усулларини кўллаш; жисмоний тарбия ва спортнинг турли воситаларидан фойдаланиш; ўқувчиларнинг ёши-жинси, морфофункционал ва индивидуал психологик хусусиятларини, уларнинг жисмоний даражасини ҳисобга олган ҳолда дарсларнинг турли шакллари танилаш; тайёрлик, саломатлик ҳолати, шунингдек, ижтимоий-психологик хусусиятлар; жисмоний тарбия жараёнида миллий спорт турларидан, маданий анъаналардан фойдаланиш; ўқувчиларда шахсий гигиена, касалликларнинг олдини олиш ва ўз танасининг ҳолатини назорат қилиш кўникмаларини шакллантириш учун усул ва воситалар мажмуасини кўллаш; тиббий-педагогик назорат усулларига, дарсда хавфсизликни таъминловчи техникага, биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш усулларига эга бўлиши; дарсда ўқувчиларда ўз-ўзини тарбиялаш кўникмаларини шакллантириш; илғор педагогик тажрибани таҳлил қилиш, умумлаштириш ва ундан ижодий фойдаланиш, ўзининг психо-педагогик билим ва касбий тайёргарлиги даражасини доимий ошириш. Жисмоний тарбия ўқитувчисидан юқори ташкилотчилик талаб этилади, яъни фаоллик ва ташаббускорлик, фаолияти мазмуни ва шакллари доимий равишда такомиллаштириш. Жисмоний тарбия ўқитувчисининг турли хилдаги фаолиятининг муваффақияти кўпгина омилларга боғлиқ бўлиб, маълум шахсий фазилатлар, кўникма ва малакаларни талаб қилади. Демак, жисмоний маданият ўқитувчиси ўқув-тарбия жараёнини куришда жисмоний маданият ва спорт фанининг асосларига таяниши учун уларни яхши билиши керак. У ўз предметини билишдан ташқари, педагогика, психология, анатомия, физиология, гигиена, тиббиёт, инсон саломатлиги соҳасига тегишли фанлар бўйича билимлар тизимига муҳтож.

Педагогик акмеология - ўқитувчининг ўз билими, шахсий фазилатлари ва педагогик тажрибасига асосланган фаолиятини амалга оширишнинг юксак санъати бўлиб, у ўқувчиларни таълим, тарбия ва ривожлантириш муаммоларини ҳар томонлама ҳал қилишда намоён бўлади.

Педагогик акмеологиянинг асоси ўқитувчи маҳоратини куриш мумкин бўлган асос пойдевор сифатида қаралади. Педагогик маҳорат қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олади: 1) билим; 2) ўқитувчининг шахсий фазилатлари; 3) педагогик тажриба.

Педагогик акмеологиянинг мазмуни қуйидагилар билан белгиланади:

- 1) ўқитувчининг касбий маҳоратининг ўзига хослиги;
- 2) ўқитувчи фаолиятида тўпланган фаолият объекти, шартлари, усуллари ва технологиялари, илмий тадқиқот натижаларининг уйғунлигининг ўзига хослиги.

Педагогик акмеология ўқитувчининг профессионаллик чўққиларига эришишига ёрдам беради, бу нафақат юқори кўрсаткичларда, балки қуйидагиларда ҳам намоён бўлади:

- а) индивидуал ўқув фанлари орқали ўқувчилар шахсини ривожлантиришга инсонпарварлик йўналишида;

- б) ўқитувчининг ўз фаолиятининг усуллари танлашда, ўқувчиларнинг мотивлари, қадрият йўналишлари, мақсадларини ҳисобга олган ҳолда;

- в) ўқувчиларни педагогик маршрутнинг кейинги босқичларига тайёрлашда.

Акмеологик тушунчада педагогик касбий маҳорат педагогик фаолиятнинг юқори маҳсулдорлигини, унинг инсонпарварлик йўналишини таъминлайдиган субъектнинг барқарор хусусиятлари сифатида қаралади.

Педагогик акмеология о'қитувчи шахси фаолиятининг касбий маҳорати ва етуклик даражалари ва босқичларини очиб беради. Уларнинг асосийлари даражалар:

- 1) касб-ҳунарни эгаллаш;

- 2) педагогик маҳорат;

- 3) ўқитувчининг ўз касбида ўзини намоён қилиши;

- 4) педагогик ижодкорлик.

Юқори касбий маҳоратда ўқитувчи ўзини қуйидагича намоён қилади:

- а) билимдон;

- б) касбий мутахассис;

- в) уста;

- д) диагностика;

- э) гуманистик;

- ф) ўз-ўзини диагностика қилиш;

- г) инноватор;

- з) педагогик ҳамкорлик иштирокчиси;

- и) бир профессионаллик ва етуклик даражасидан бошқасига ўтишнинг акмеологик технологияларини ўзлаштирган тадқиқотчи.

Педагогик акмеология қуйидагиларни белгилайди:

- 1) ўқитувчи томонидан индивидуал равишда танлаган касбий маҳоратга эришиш йўли сифатида ўсиш траекторiasi;

- 2) ўқитувчи шахсининг касбий деформацияларини (ҳиссий «туйганлик» ва «касбий тўйинганлик ва чарчаш») бартараф этиш йўллари

Бизнингча, педагогика, психология ва таълим акмеологияси (педагогик акмеология) бир-бири билан ўзаро боғлиқ. Акмеологик ғояларнинг ривожланиши таълим психологиясини, ўқитиш жараёни моҳиятини очишни ўз ичига олади .

Ўқитувчининг касбий билимлари тизимида ижтимоий-психологик билимлар кенг ўрин тутди. Ижтимоий психология ва акмеологиянинг синтези жамиятнинг ўз-ўзини англашига таъсирининг кўп қиррали муаммосига асосланади шахс, омиллар ва шароитлар тизими масаласини кенгрок ёритишга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Маъмуров, Б. Б. АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К ПРОЕКТИРОВАНИЮ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА. ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА, 120. http://www.manpo.ru/manpo/publications/ped_obraz/n2015_06.pdf#page=120. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=_aXmRXUAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=_aXmRXUAAAAJ:4DMP91E08xMC

2. Мамуров Б.Б. Акмеологический подход к воспитанию молодого поколения в наследии предков. http://www.manpo.ru/manpo/publications/ped_obraz/n2016_03.pdf#page=147